

mak için her şeyden önce Türkçe'nin islahı gerektiğini düşünmüş ve yukarıdaki tamiminin arkasından daha da ileri gidecek Türk tarihinde ilk defa halk dilinde yaşayan Türkçe kelimelerin resmî kanallarla vasıtasıyla toplanmasını emretmiştir.

Bunun için devrin mektep muallimlerini vazifeli kılmak istemiş ve Bâbîâlî vasıtasıyla maarif nazırlığı'na bir tebliğ dahı yollamıştır.

Bu tebliğin sureti elimizde yoktur.

Fakat verilen emrin ne netice aldığını soruşturan bir istifas tezkeresine devrin maarif nazırı Zühdü Paşa'nın verdiği cevabın müsveddesi şimdi elimizdedir. Vesikada söylenen sözler şunlardır:

«24 Eylül - 1310 : (6 ekim 1894)

Mâbeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Başkâtâbet-i Celîlesine:

Lisân-ı Osmânî'nin islahı için Anadolu'nun bazı mahallerinde müstâmel ve cihât-ı sairrece meçhûl olan elfâzın neşrinde melhûz bulunan muhasenâta mebnî bunların mekâtib muallimleri tarafından birer cedvele kayd ü zaptı ile buraya irsâli akdemce Bâbîâlî'den Nezâret-i âciziye bildirildiği arız ve iş'âr-ı sâmi'i Sadâretpenâhîden mâ'lûm olub ancak cem'iyet-i ilmiyyeler teşekkül etmeyince islah-ı lisan maddesi husûle gelemyeceğine nazaran bu babda ne yolda talimat verilmiş olduğunun ve vaktiyle islah-ı lisân için öyle bir cemiyet teşekkül etmiş olmasıyla mezkûr cemiyetin ne sûretle teşekkül edip ne gibi icrâât ve muâmelâtda bulunduğunun arz-ı hâk-i pây-ı âli kılınması muktezâ-yı emr ü irâde-i seniyye-i Hazret-i Hilâfâet-penâhî'yle mübellâğ 19 Eylül 1310 târihli ve 2738 numaralı tezkire-i husûsiyye-i Âsafâneleri mutâlâa-güzâr-ı âcizi oldu.

Buna dâir Nezâret-i âcizi'ye tebliğ olunub bir sûreti melfûfen arz olunan tezkire-i sâmiyede Lisân-ı Osmânî'nin aslı olan Türkçe'ye mensub ekser lûgaat sûret-i umûmiyyede mâ'lûm olmadığından bunların bâzılarının yerine arabî ve yâhud fârisiden kelimeler alınmış ve bunların delâlet ettiği mânâyı ifade için kütüb-i lûgaviyyede besâitîn fikdânından dolay ibâreler ihtiyâr edilmekte bulunmuş olduğu cihette vilâyât-ı mâ'lûmede bulunan mekâtib-i rüşdiyye ve idâdiyye ve me'mûrîn ve muallimîni taraflarından oralarca müstâmel olub cihât-ı sairrece meçhûl ve lisân-ı Arabî ve Fârisî'den mukabilî gayr-i me'huz lûgaat-ı Türkiye'nin bit-tedkik neşredilmek üzere hurûf-ı hecâ tertîbiyle zabt ü tahrîr olunarak peyderpey Nezâret-i âcizi'ye irsâli hakkında Maarif Müdürlilerine işbu iş'âr-ı sâmi ayne tebliğ kılınmakla bil-iktifâ bu babda ayrıca tâlimat ve sair yolda tebliğat ilâve olunmamıştır.

Sâye-i terakkî-vâye-i Hazret-i Zillulâhîde yevmen fe-yevmen meşhûd-ı uyûn-ı ibtihâl olmak da bulunan terakkîyât-ı mütevâlîyye neficâsi olarak Lisân-ı Osmânî dahî peyderpey ve tabii olarak kesb-ı mükemmeliyyet eylemekte bulunduğundan bir de lisânın islahı için ayrıca cem'iyet-i

ilmiyyeler teşkilıyla bu hususta tevaggule ihtiyâc olmadığı gibi Nezâret-i âciziye dahî bu yolda hiç bir tasavvur ve teşebbüs mevcûd olmayub Maarif Müdürlilerine işbu tebliğatin ifâsından iki ay mürûr ettiği halde henüz hiç bir taraftan bir güne cevab ve mutâlâa zuhûr etmemesine nazaran mahallerince de bunun pek de kaabil-ı icrâ bir şey olmadığı kestirilerek çokluk nazar-ı ehemmiyet ve itihâza alınmadığı ve binânan-aleyh mâlûmât-ı matlûbenin cem'ü telfikine teşebbüs olunmadığı anlaşıyor.

Vaktiyle cem'iyet-i ilmiyye teşekkül etmiş olması bahsine gelince: 1281 sene-i hicriyyesinde Münif Paşa Hazretleri'nin taht-ı riyâsetinde mütevellâ Pertev Paşa ve sairerden mürekkeb bâ-irâde-i seniyye bir cem'iyet teşkil olunarak te'lîf ve terceme vazifeleriyle tavzîf olunmuş ise de cem'iyet-i mebhûseden hiçbir istifâde hâsıl olamamasına mebnî bittabî' dağılmış ve muahharen 1286 sene-i hicriyyesinde tanzîm ve neşrolunub Düstûr'un ikinci cildinde menderic olunan Maarif-i umûmiyye nizamnâmesinin yüz otuz dördüncü maddesi mücibince Meclis-i Maarif'in idâre-i ilmiyyesi mekâtib-i umûmiyyeye muktezâ kütüb ve resâil ile lisân-ı Türkîde fûnûn-ı mütenevvi'ya dâir lâzım gelen kâğıtları vakti ile ve sırasıyle te'lîf ve terceme etmek ve ettirmek ve icâbına göre gazetelerle ve ilânât-ı sair ile ehil ve erbâbını bularak ve yâhud cemiyetler yaparak husûl-i maksada sâ'y eylemek gibi vezâifile mükellef olduğundan meclis-i mezkûr mârifetiyle 1287 sene-i hicriyyesinde bir te'lîf ve terceme nizamnâmesi kaleme alınub bâ-irâde-i Seniyye neşr olunmuş ve fakat bu irâde-i Seniyye hükümünce kabûl olunan âsar eshâbına itâ olunacak mükâfât-ı nakdiyyeye karşılık olarak tahsis olunan meblâğın müteâkibin bûdceden tenzîli münâsebetiyle bir, iki nevi kitaptan başka bir semere meydana gelemyerek sâlifü'l-arz te'lîf ve terceme nizamnâmesi de metrûk kalmıştır.

O târihden sonra Cem'iyet-i ilmiyye tarzında başka bir hey'et teşekkül ettiği hakkında bir gün meblûmât-ı kaydiyyeye destres olunmadığı mîsillü bâlâda arz olunduğu vechile hâliyen dahî o yolda cem'iyât-ı ilmiyye teşkilî hakkında Nezâret-i âciziye esâsen bir lüzum ve tasavvur olmadığı muhât-ı ilm-i âli buyuruldukte ol babda emr ü ferman Hazret-i men-lehû'l-emrindir.

Maarif Nazırı Zühdü

Birinci vesika gibi, bir defa da sadece tirerek yazmaya lüzum görmediğimiz bu ikinci vesikadan anlaşılacak hakikatler şöyledir:

1 — Sultan Abdülhamid zamanında ve 1894'ten önce Türkiye'de rüşdiyye ve idâdî hocalarına, dilimize yabancı kalmış Arabî ve Fârisî kelimelerin yerine konulmak üzere halk dilinde yaşayan Türkçe kelimeleri toplama vazifesi verilmiştir.

Bu bizim bildiğimiz göre, Türkiye'de

Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın mâbeyn başkâtipliğine vâdî tezkerenin son kısmı. (Handwritten Turkish text, partially illegible)

5300

2 — Daha mühim olarak Sultan Abdülhamid, dil işinin ancak ilim cemiyetleri kurulmak sûretiyle yürütülebileceğini, kendisinden sonra gelenlerin pek çoklarından daha şuurla idrâk ederek, dilin islahı hususunda evvelce teşekkül etmiş bir cemiyetin nasıl kurulduğu ve ne iş gördüğü hakkında devrin maarif nezaretinden mâ'lûmat istemiştir.

3 — 1894'de halk dilinde yaşayan kelimeleri toplama işi ile Anadolu'da bulunan orta ve lise seviyesindeki mektep muallimlerinin vazifelendirilmesi için Bâbîâlî'den maarif nezaretine gönderilen tezkireye nezaret, hiç bir teşkilâtlanma, hiç bir program hattâ hiç bir söz ilâve etmeksizin bu tezkireyi tamimle iktifa etmiştir.

Belki de bu yüzden olacak ki aradan iki ay geçtiği halde hiç bir vilâyetten, hiç bir vazifeli, bu mühim vazifeyi benimseyip nezarete herhangi bir cevap göndermemiştir.

4 — Çünkü devrin maarif nazırı Zühdü Paşa'ya göre esasen maarifperver bir hükümdar olan Sultan Abdülhamid devrinde Türk dili kendiliğinden mükemmelleşmeğe başlamış olup bunun için bir takım yüksek cemiyetler kurmaya lüzum yoktur (1)

Görülüyor ki son asırlar Osmanlı hükümdarlarının bir islahat talihsizliği, daha bu mevzuda tekerrür etmiştir: Sultan Abdülhamid'in geniş çapta, millî ve şuurlu bir dil islahuna, devrin mektep hocalarından, maarif nazırına kadar hiç kimse ciddî şekilde sarılmaması ve bu güzel teşebbüs Bâbîâlî'nin ısrarlı tâminlerine rağmen bu yüzden akim kalmıştır.

men bu yüzden akim kalmıştır.

Sultan Abdülhamid'in bu çok millî ve vatanperver teşebbüsüne lâyık olduğu ehemmiyeti vermeyen Maarif Nazırı Zühdü Paşa, maalesef, kendi yazısı ve kendi imzasıyla, tarihe, yine kendisi hakkında çok menfi bir rapor bırakmış bulunuyor. Dilin sadeleşmesi, Türkçeleşmesi için bir hükümdar tarafından girişilen ve devrin sadrazamı tarafından ısrarla desteklenen bir teşebbüse, hem de bir maarif nazırının gereken ehemmiyeti vermemesi çok acı ve basiretsiz bir harekettir.

O kadar ki o devirde, Türkiye'de ilim henüz çok ciddî iken girişilen bu teşebbüs eğer bir dil islahı hareketi haline gelebilseydi, Türkçe'miz, bugünkü buhrandan bu ölçüde zararlı çıkmayacaktı.

Herhalde daha ilk padişahlardan başlayarak Osmanlı hükümdar ailesinin, Türk diline verdikleri ehemmiyet ve bu hususta gösterdikleri millî hassasiyet son olarak Sultan Abdülhamid'de de tecelli etmiş ve bu hükümdar da Türkçe'ye hizmet etmek istemiştir.

Fakat son iki asırda hep öyle olduğu gibi, padişahların her türlü yenilik istekleri birtakım dar kafalı adamlar tarafından önlenmiş ve işte bu mühim teşebbüs de aynı şekilde akim kalmıştır.

Bugün bizim neşrettiğimiz bu vesika ise, bundan 40 yıl önce Prof. Fuad Köprülü'nün neşrettiği ilk vesikayı onun istediği şekilde bütünlemektedir.

Son olarak bu Zühdü Paşa arızasını, kıymetli tarihî evrak içinden ayırarak bize göndermek lütfunda bulunan muhterem Tevfik Demiroğlu'na burada teşekkürü bir vazife biliyoruz.

GÜNEY - DOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

10 - 11

MAARİF NÂZİRİ AHMED ZÜHDÜ PAŞA'NIN OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDAKİ YABANCI OKULLAR
HAKKINDA RAPORU

Atilla ÇETİN

Ayrı basım

MALİYE BAKANLIĞI TETKİK KURULU YAYINI No : 1977-180/III

11/11/81
18 11

MALİYE TEŞKİLÂTI TARİHİ
(1442 — 1930)

336.0092

PA-M

Mehmet Zeki PAKALIN

29 Eylül 1981

III - cilt

İSLAM TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ve KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI
MERKEZİ - İSTANBUL

№ 2287

1478-ANKARA